

СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ПРОБЛЕМА “БЕДНОСТ”

Розалия Кузманова

Динамиката на времето предполага специфични модели на поведение при хората, много често противоречиви и нерационални. Испанският мислител Хосе Ортега и Гасет пише: “Още веднъж човек се е изгубил. Това нито е ново, нито е случайно. Човекът се изгубва много пъти в течение на историята. Още повече, че за разлика от останалите същества, на човека е присъща способността да се изгуби... Способността и тревогата да се чувстваш изгубен е негова трагична съдба и блестяща привилегия” (5, 37).

И днес човекът се е изгубил в световъртежа на новите технологии, създаващи нови порядки и ценности. Динамиката на промените налага необходимостта той да познава своите възможности и да осъзнае отговорността за собствената си съдба. Това предопределя нов начин на съществуване, интеракции и поведение.

В световната история винаги в периодите на преход са идентифицирани определени катаклизми – социални, икономически, политически, природни. Днес, във века на глобализацията, световното население е разтресено от влиянието на бедността – явление, обхванало не само стра-

ните от Третия свят, но и държави в преход, дори и тези с развита икономика. Програмите за справяне с бедността са, както повсеместни, национални, така и международни. Ратифицирани са множество международно-правни актове и конвенции в защита правата на хората, изпаднали в ситуация на “социална немилост”.

Целта на настоящето изложение е да се направи теоретичен обзор на състоянието на световната бедност по региони и да се разкрие спецификата на действащи системи в света за помощ на бедни деца.

В съвременната икономическа и социологическа литература няма единно определение за бедността. Това създава трудности при изследване, изучаване и определяне на последиците от нея.

Бедността е не само в семеен и индивидуален аспект. Тя се основава на обособени групи от обществото или стадии от жизнения цикъл на хората. За бедни се определят тези, които на даден етап от развитието на държавата се намират на най-ниското стъпало на общественото благосъстояние и нямат сигурност за своето съществуване (7, 21).

Бившият президент на Световната банка – Луис Престън, заявява, че основна цел на световната политика през последното десетилетие на ХХ в. е намаляването на бедността сред световното население (15, 35).

Данните за концентрацията на бедността в условно обособените седем световни региони са: най-малък брой бедни хора има в **развитите страни** и той е относително постоянен – 1,051 мил. бедни през 1985, 1,133 мил. бедни през 1990, 1,107 мил. бедни през 2000 г. Малко повече бедни има в **Източноевропейските страни** – бедността там е определена от Световната банка също като относително постоянна за разглеждания период, с тенденция към понижаване – 5 мил. бедни за 1985, 5 мил. за 1990 и 4 мил. за 2000 г. Приблизително еднакво е съотношението на броя на бедните през посочения период в региона на **Близкия изток и Северна Африка** – 60 мил. бедни за 1985, 73 мил. за 1990, 89 мил. за 2000 г., като има уклон за леко повишаване на бедността там, докато в **Източна Азия** се наблюдава обратната тенденция – с течение на годините броят на бедните значително намалява – от 182 мил. през 1985, през 169 мил. 1990, до 73 мил. 2000 г. В региона на **Латинска Америка и Карибския басейн** също се наблюдава увеличаване на бедността, макар и с по-малко като брой индивиди, за разлика от Централна и Южна Африка – 87 мил. за 1985, 108 мил. за 1990, 126 мил. за

2000 г. Перспективата за намаляването на бедността в **Централна и Южна Африка** не е обещаваща – има значително увеличаване на броя на бедните – от 184 мил. бедни през 1985 на 216 мил. през 1990 и 304 мил. през 2000 г. **Най-много бедни има в Южна Азия**, като броят им е почти статичен за последните петнайсет години – 532 мил. души през 1985, 562 мил. през 1990, 511 мил. през 2000 г. Източник на информацията е World Bank: World Development Report 1992, Washington.

Може да се обобщи, че бедността има следните измерения в пространството за 2000 г. по региони: водещ е регионът на Южна Азия, следван от Централна и Южна Африка, Карибския басейн и Латинска Америка, Близкия Изток и Северна Африка, Източна Азия, Източноевропейските страни и най-слабо е изразена в Развитите страни.

Много се работи през последните години по проблемите на бедността. Политиката на международните организации е целенасочена и регулярна. В основните задачи на водещите световни органи – ООН, Световната банка, ЕС, Съвета на Европа, ЮНЕСКО, УНИЦЕФ и други е залегнала политика за намаляване на бедността и ограничаване на пораженията от нея в здравословен, образователен и личностен аспект. Финансират се множество международни проекти за подпомагане на хора в бедност. Някои от действащите та-

кива са свързани с микрофинансирането – осигуряване на кредити и улесняване на спестяванията на бедните в най-тежките райони на бедност: Южна и Източна Азия, Латинска Америка и Африка. Създават се програми за намаляване на глада в света, национални центрове за деца в бедност и много други.

Едни от последните глобални изяви по проблема “бедност” са Световната конференция на най-високо равнище за социално развитие, организирана от ООН и проведена на 26. VI. 2000 г. в Женева и Първият международен конгрес в южното полукълбо в Сидни 12 - 14. XI. 2000 г. На конгреса в Австралия се разглеждат състоянието на децата в бедност и детският труд, проблемите на безработицата, здравето и т. н., като са взети съответни решения.

Делегатите на Световната конференция анализат извършеното по отношение на бедността до този момент, като се продължава ангажираността от Копенхаген 1995 г. за унищожаване на бедността чрез подпомагане на социалната интеграция и осигуряване на работни места за всеки. Констатира се разделение на света на първа и втора “дивизия” и се изтъква, че близо три милиарда от световното население преживява с по-малко от два долара на ден, докато 150 милиона са без работа. Като притесняващ е определен фактът, че всеки четири от шест човешки същества живеят в бедност и богатст-

вото е все по-концентрирано. На конференцията се цели и осигуряване допълнителни инициативи, като интегриране на страните в световна търговска система, помощ от по-богатите членове на Обединените нации (да отдадат поне 0,7% от техния брутен национален продукт за развитие на общността), както и апел за мобилизация на собствените сили и ресурси на нуждаещите се страни за справяне с бедността (26).

Панорамен поглед върху бедността в света по региони

Бедността в развитите страни е с най-слабо изразена концентрация. В рамките на Европейския съюз изучаването и координирането на бедността се извършва под контрола на Европейското статистическо ведомство (Евростат). През 1993 г. от всички физически лица в страните от ЕС – 11,6% са живели в бедност, в частност за отделните страни – във Франция този показател е 8,9%, в Дания 3,75%, 16,5% в Португалия.

Проблемът с бедността в най-голяма степен засяга децата, живеещи в бедни семейства. От всички деца до 16 години 23% живеят в бедност. В отделните страни тези показатели са: 3,1% за Дания; 7,2% за Франция; 16,3% за Испания, 18,8% за Португалия; 19,5% за Италия и 20,5% за Великобритания (14, 181). Страните от ЕС се разделят условно на две групи: тези от Континентална и Север-

на Европа, при които прагът на бедността се колебае между 3300 CHF за месец и страните от Южна Европа, при които прагът на бедността е значително по-нисък, сравнено с първите, и е много различен между самите тях. Ако прагът на бедността приеме показател 50% от средното медианно ниво на доходите, тогава страните членки се разделят на три групи. В първата влиза Дания с показател 4,7% бедни, във втората – Белгия с 9,3% бедни, Нидерландия – 9,8% бедни, Германия – 10,4% бедни. В третата група са страните от Южна Европа – Италия – 12,9% бедни, Гърция – 17,7% бедни; Португалия – 18,9% бедни. Великобритания, Франция и Испания се доближават до последната група по бедност (14, 180), като **средната за ЕС бедност е 14,3%.**

Бедността в Северноамериканските страни с развита икономика се различава от бедността в Европейските страни с развита икономика. При изследване на детската бедност в **Канада** през 1999 г. се установява, че едно на всеки пет деца живее в бедност за разлика от 1989 г., когато едно на всеки седем деца е бедно. За последните десет години (1989 – 1999) почти половин милион деца повече (463 хил.) са бедни там. Към края на десетилетието, а именно през 2000 г., бедността започва да намалява. Канадският министър на финансите, Пол Мартин заключава, че трябва да се установи елиминирането на детската бедност като основна нацио-

нална цел (27). В Канада бедни деца са тези, които живеят в семейства, чийто общ доход пада много ниско, под линията на нормалния. В този смисъл нискодоходните семейства са тези, които харчат повече от 55% от дохода си за храна, обличане и подслон (27).

Сред страните със силно развита икономика, **САЩ** е водеща по процент бедни деца. Бедността там е предимно сред африкано-американските и латино-американските деца (24). В Америка бедността се определя чрез сравняване на pretax cash income с прага на бедността, който се определя според големината и вида на семейството. Съгласно официално изследване от 1998 г., 12,7% от общото американско население живее в бедност (30). През същата година 18,9% от общото население под 18 години е бедно, 10,5% от населението между 18 и 64 години и 10,5% над 65 г. (31).

Безработицата в САЩ е с много ниска стойност – едва 5%, но в Америка има намаляващи работни заплати за почти половината от работещите и бедна система за обезщетение при безработица. През 1996 г. е отменен законът за обезщетение при безработица, от което се повлиява с особена сила състоянието на бедните семейства. Като резултат от това се констатира, че още 1 мил. деца ще бъдат въввлечени в бедността (30). Макар страна с развита индустриална политика, за САЩ

е характерно неравномерно разпределение на доходите между населението, което подчертава разликата между бедни и богати. Само една пета от населението получава над 40% от националния доход, а друга една пета получава само 5% от него (11, 64). В САЩ семейства и личности се класифицират като бедни, когато техните годишни парични доходи (включително печалби в брой, социални помощи за безработни, пари от други правителствени програми и др.) преди данъците и други намалявания, паднат под официалните прагове на бедността, като прагът на бедността зависи от големината и състава на семейството.

Осъзнаването на връзките между доходите, родителските характеристики и детските резултати помага за развиване на ефективни стратегии. Правителствената политика отчита, че програми, които променят семейните доходи, може да нямат толкова голяма полза, ако тяхната важност за децата не е осъзната. Понякога стратегиите, фокусирани върху децата, са възприемани като подкрепа за нуждите на възрастните. Реформата от 1950 г., когато е допълнен законът за деца нуждаещи се от издръжка, гарантиращ минимален доход на бедните семейства), акцентираща върху децата, прави родителите зависими от тях и с ползи, които са възможни само при присъствието на децата.

Борбата с бедността в САЩ е свързана с покачване нивото на дохода за бедните, но никога не е била силно подкрепяна от американското общество. Съдействието за намиране на работа превишава всеки друг обществен интерес в доходната помощ за бедните. **Подходът е помощ за тези, които сами ще си помогнат**, помощ за заслужаващите, но не и като награда за порока и глупостта (29). Като цяло програмите, които подпомагат директно децата, а не чрез техните родители, получават по-голяма обществена подкрепа в последните години и отбелязват по-високи резултати.

Бедността в **Близкия изток и Северна Африка** е с по-висока концентрация от развитите и източно-европейските страни, макар че в сравнение с Централна и Южна Африка тя е по-ниска, за което е от значение и географското ѝ местоположение, и съответната локална политика. Трудният преход от аграрно към индустриално общество в някои страни от региона създава проблеми. Младите залагат на образованието, но реалността не им дава очаквания успех и те емигрират. На пазара на труда се предлага малко работа за добрите специалисти и те също търсят реализацията си другаде. Индустриализацията поглъща някои от местните културни традиции, като кариеризмът помита старите морални устои. Това създава криза на ценностите у младите и съдейства за

още по-големи трудности. И както е отбелязано в статията “Фокус към младите”, “все по-разочаровани и самотни, някои търсят утеха в наркотика” (12, 22).

Преди бедността в **Латинска Америка и Карибския басейн** е регистрирана като селско явление, а сега е предимно градско. Причините за бедността в тази област, според Световната банка, се дължат на икономическата рецесия в повечето латино-американски страни. Те са изправени пред криза с непосилния дълг, нарастването на безработицата и намаляването на реалните доходи в един и същи момент, по едно и също време (15, 46). Голяма част от децата нямат възможност да продължат образованието си след началния курс (близо 85%), като само 1/3 от завършилите средно образование могат да влязат в университет. Заедно с това, смущаващото въздействие на стопанските и обществените фактори ги демотивира в стремежа им да се реализират. Безработицата и инфлацията засягат голяма част от децата и възможностите им за успех (12, 23).

В **Централна и Южна Африка** около 328 мил. души са бедни. Това е почти половината от населението на континента (15, 35). Проблемът с продоволственото осигуряване и глад в африканските страни придобива бедствен характер. Африка е определена като “пояс на глада”. Тя е единственият район в света, в който

ръстът на производство на храни не е по-висок от демографския ръст. Световната банка и Международният валутен фонд толерират политиката на правителствата в Африка да ограничат разходите за социални нужди, като много правителства компенсират липсата на бюджетни средства чрез увеличаване разходите, плащани от клиентите. Наложена политика е без особена ефективност, защото предлаганите услуги остават извън възможностите на най-бедното население.

Детската смъртност в Африканския регион е двойно по-голяма от средната за развиващите се страни и 50 пъти по-голяма от тази на индустриалните (15, 46–49). Недохранването на бременните жени, недостигът на желязо и витамини в кръвта довеждат до висока смъртност и болно поколение.

Образованието на младите африканци е ограничено. То страда най-вече заради икономическата рецесия. Родителите са принудени да избират кое от децата си да образovat и приоритет почти винаги имат момчетата, откъдето се наблюдава и спадът на статуса на жените в Африка. Високите цени за образование, ниските жизнени стандарти и нуждата от приходи ограничават процеса на развитие на населението там. Наблюдава се порочна зависимост – невъзможност за образование, а когато се преодолее тази причина идват наред различията в образователните систе-

ми на африканските и развитите страни.

Южна Азия е с най-голяма концентрация на бедни. В Индия например, която е водеща страна по брой бедни в света, съгласно проучване на Световната банка е установено, че 330 мил. хора живеят с по-малко от \$1 на ден за глава от населението, сравнено с \$46 на ден за глава от населението в САЩ. Поради критерия за абсолютна бедност на Световната банка – \$1, и проведеното измерване спрямо него в Индия, живеещите с доход по-нисък от \$1 на ден, не се обхващат. Затова спрямо проучването на UNDP броят на бедните, живеещи с по-малко от един долар е по-голям, спрямо констатираното от Световната банка.

Работната ръка в Индия остава неподходящо структурирана, в комбинация с неадекватното образование и постоянния демографски прираст, проблемът с бедността се задълбочава (12, 20–24). Нарастването на образователната активност в средното и висшето образование довежда до значително увеличаване на безработните. По-ниският темп на растеж на икономиката от равнището на образованието е сред факторите, които съдействат за непрекъснатото повишаване на безработицата. Образованието е достъпно за всички и всеки е с надеждата да си намери работа след това, но реалните възможности за това са минимални (10, 450). Други страни в света, в които хората

живеят с по-малко от \$1 на ден, т. е. под минимума на бедността са: Китай – 353 мил., Бангладеш – 36,4 мил., Нигерия – 31,8 мил., Бразилия – 30,9 мил., Индонезия – 30,7 мил., но най-много са тези в Индия – 525 мил. (32).

Въпреки че регионът на **Източноевропейските страни** е втори по най-малък брой бедни, в момента голяма част от държавите са в преход от планова икономика към пазарни модели на управление, които се отразява с пълна сила върху икономическия статус на населението, което за последните десет години е значително обедняло.

В доклад на Международния център за развитие на детето към Унищеп се констатира, че наред с демократичния подем в тези страни, възстановяването на личните свободи, опитите за хуманна социална политика и пазарна икономика се наблюдават и някои обезпокоителни тенденции, като **разпространение на бедността, нарастване на смъртността, спад в обхвата на образователната система и увеличаване на престъпността**. Най-фрапиращо е това за Русия, България, Албания и Румъния. При сравнение с кризата от 80-те години на XX в. в Латинска Америка и Африка, тази за упоменатите държави е отбелязана като “по-остра”. Кризата предизвиква и силно покачване на броя на хората, страдащи от различни болести (13, 71–72).

Държавите от региона са категоризирани по показатели, базирани на дохода и потреблението, на качеството на живот, на демографското развитие. **В първата група**, в която “негативните промени са почти необхватни, продължителни и открояващи се” са включени Албания, България, Румъния, Русия и Украйна – държави от Източна и Югоизточна Европа. **Във втората група** негативните промени почти не се долавят. В нея са включени страните от Централна Европа – Полша, Словакия, Унгария и Чехия.

Екстремните стойности на негативните процеси са валидни за България, като по някои показатели разменят челното място с Русия, Украйна или Румъния. Може да се обобща, че в нашата страна преходът към демократизация и пазарна икономика протича на относително по-висока цена, отколкото при другите страни (13, 74-75).

Антонио Виджиланте, бившият постоянен управител в България на Програмата на ООН за развитие (ПРООН), коментира: “България има много шансове да стане просперираща страна, поне според средния стандарт на Европейския съюз. Потенциалът е налице, но е много важна приемствеността в прилагането на политиката... Имам чувството, че посоката, която в момента следвате е правилна... Независимо от всичко се надявам, че българите не са осъдени да живеят в бедност, но трябва да

изтръгнат от себе си вродения пессимизъм, за да отбележат прогрес” (1, 43).

България и Европейската политика за социална защита

В договора на Европейския съюз (чл. 2) социалните цели на общността се дефинират по следния начин: “Задача на общността е да стимулира в рамките на съюза хармоничното и балансираното развитие на икономическите дейности, наред с постигане на устойчив и неинфлационен растеж без увреждане на околната среда, висока степен на уеднаквяване на икономическото поведение, максимална трудова заетост и социална защита, както и социалното и икономическото сближаване между държавите членки” (4, 3). На семинар на ЕС се констатира, че системите за борба с бедността все още не са достатъчно успешни. Отчита се необходимостта от повече усилия в сферата на социалната защита, така че да се помогне на хората, заплашени от социална изолация и безработица. Не случайно в Европейския социален модел се отстояват следните положения: социална и икономическа интеграция; приоритет на разкриването на нови работни места; конкурентност и социален прогрес; непрекъснато нарастване на производителността, добре обучено население в активна трудова възраст, социална ефикасност; сближаване с

отчитане на различията; праг на общи минимални норми (4).

Появата на нови форми на бедност, породени от световната икономическа криза, както и реалното отчитане на трудностите при изкореняване на бедността, дори и в страните с развита икономика, налага нови подходи за справяне с нея. Процесът на застаряване на населението, либерализацията на пазара на труда и увеличаването на безработицата водят до увеличаване на броя на хората, нуждаещи се от социална защита. Традиционните мерки за помощ на най-бедните се оказват недостатъчни. За удовлетворяване на основните потребности на всички хора Европейският съюз лансира нова идея – предоставяне на гарантиран минимален доход, като нов начин за борба с бедността и подпомагане на хора, които нямат достъп до помощи, давани чрез механизмите за социална защита (4, 7–8).

Сравнена с крайно изоставящите държави, бедността в България е различна от крайното лишение, мизерия, глад, бездомничество, тя е свързана с разкрепостяващия се стремеж за по-добро качество и стил на живот. Бедността в масовия случай се изразява в липса на доходи за храна и поддръжка на жилището (при изследване 70% от хората заявяват, че 60% до 90% от месечните им разходи са само за храна) (8, 130).

Поради обективни причини, при прехода на страната ни към пазарна

икономика проблемът с бедността се задълбочава. В резултат на това е отчетена галопираща инфлация, значителен спад на производствения процес и усилено нарастваща безработица. Социалната политика у нас срещна затруднения – икономическата криза и стагнацията ограничават средствата за социалната сфера. Населението неочаквано бързо обеднява. Това формира и ориентириите на социалната политика: по-значително подпомагане на лицата с по-нисък доход и безработните, за да се осигури преживяването през този период. В резултат от тази наложителна политика **групите със средни и повисоки доходи получават по-слаба социална защита, вследствие на което не малка част от тях постепенно попадат в редиците на бедните.**

Социалната политика на този период включва “функциониране на втора защитна мрежа за най-бедните слоеве”. Използваната до този момент категория “социален минимум” се заменя от съответстващата на реалното положение “граница на бедността”. Страната е в силно изразена стагнация в демографско отношение. В доклад на Националния статистически институт за периода 1990 – 1994 г. е отбелязано, че никога в досегашната история показателите, характеризиращи възпроизводството на населението, не са достигали толкова ниски равнища. Реална последица от това е наблюдаваният през последните няколко години съществен

спад на броя на населението, дължащ се не само на значителната външна емиграция, но и на отрицателния естествен прираст (9, 106).

Прогнозите за периода до 2010 г. не са оптимистични. Предполага се, че броят на младите генерации ще намалее с около 580 000, а на населението в трудоспособна възраст – с около 460 000. От това следва, че потенциално активното население ще бъде ангажирано с издръжката на все по-малка част лица в подтрудоспособна възраст и на все по-голяма част лица в пенсионна възраст. През следващите десет години се очакват значителни изменения във възрастовата структура на населението, изразяващи се с по-нататъшно остаряване на нацията, т. е. процентът на потенциалните пенсионери ще е около 28,8% от общия брой от населението. Снижението на брачността ще окаже отрицателно влияние върху раждаемостта (в България все още не е широко наложен моделът на извънбрачните съжителства, затова се приемат семейно-брачните, като предпоставка за по-висока раждаемост). Данните за бракоразводността показват, че през 1989 г. на всеки 10 000 брака 14 са завършили с развод, а през 1993 това съотношение е 8,6 на 10 000. Брачността в страната през последните години стремително намалява: 4,5 на 1 000 души от населението през 1994 г., срещу 7,1 на 1 000 през 1989 г. (9, 103). Характерно е намаляване на вътрешната миг-

рация и засилване на външната. За периода 1989 – 1994 от страната са се изселили около 550 000 души (9, 102).

Всички тези причини, наред със спада в производството, голямата безработица и значителната инфлация, водят до голямата подоходна диференциация на населението. Тя се задълбочава с течение на времето: 21,7% за 1989; 22,8% за 1990; 23,5% за 1991; 33,1% за 1992; 33,6% за 1993; 36,6% за 1994. Тези цифри дават основание да се приеме изводът за **задълбочаващата се поляризация на обществото** (9, 71).

Сравняването на доходите между най-бедните и най-богатите в различни страни е условно, поради различната степен на развитие на икономиката и социалната политика, която се провежда там. В Оксфордски доклад от 1991 г. са представени следните данни за съотношението между доходите на най-бедните и най-богатите домакинства в света за периода 1980 – 1987 (колкото по-висок е коефициентът, толкова по-голямо е съотношението между бедни и богати): Япония – 4,3; Белгия – 4,6; Швеция – 4,6; Великобритания – 6,8; САЩ – 8,9; Австрия – 9,6 (19, 72), а за България през периода 1992 – 1994 коефициентът е – 5,3, с тенденция към повишаване.

В литературата се пледира (Питър Блау) за разграничаването на две нива на социално неравенство – от гледна точка на индивида (професия,

доход) и от гледна точка на социалната структура (професионално разделение на труда, разпределение на доходите в обществото), откъдето се дефинират индивидуални и структурни параметри на социалното разслояване. При анализ на конфликтите в сферата на социалната политика в България се установява, че подходящото неравенство нараства във всички сфери, измерения и насоки – между отделните индивиди, между заетите в различните сектори, между заетите в държавния и частния сектор. Неравенството обхваща позициите по доход, по собственост, състояние и статус, труд и условия на труда, потребление, социално осигуряване и здравеопазване. Това засилва натиска над социално слабите, но диференциацията по състояние и доходи се отразява с особена сила за онези, които са се намирали в “добро” и “средно” състояние, но са засмукани надолу (каквато всъщност беше по-голямата част от населението). В това число попадат и голяма част от високо квалифицираните кадри с висше образование в науката, образованието, здравеопазването и т. н., с други думи – интелигенцията (2, 45).

В резултат на всичко това се трансформира ценностната система на обществото. Забелязва се денационализация на общественото съзнание, като преобладаващ е националният nihilism във възгледите на хората. Криминализацията на обществените отношения, разграбването на

обществената собственост води до деформации в съзнанието и до морална разруха. Променено е и правното съзнание, постоянно се наблюдават прояви на незачитане на законите. Нарушено е единството между обществени, национални, групови и индивидуални интереси, което определя характера на духовната криза, социалната деградация, кризата на моралните ценности, девалвацията в нравственото поведение, деморализацията в обществото на две взаимно неразбиращи и неприемащи се групи – бедни и богати (2, 59–60). Негативните промени изискват адекватни подходи за преодоляване на ефектите от бедността.

Системи за социално-педагогическа помощ на бедни деца

Организирана дейност за бедни деца във **Франция** се развива след упадъка на обединените колежи през 1981 г., като се създават Зони за приоритетно образование (Zone d'éducation prioritaire – ZEP), основани на “позитивната дискриминация”. След създаването на тези зони, образователната политика във Франция се променя. Обучаването става в елитни училища, от една страна, или в предградията, от друга. Включените в ZEP деца са от предградията, социално слаби, в трудно положение, изоставащи, отпадащи и представляват 11% от учащите се в училищата и коледите в страната.

Ръководната идея при обучението там е, че “успехът на учениците е колективна, а не лична отговорност” (17, 23–43). Отчетено е, че проблемите в тези квартали са свързани с насилие, рекет, наркотици, бедност, безработица, разводи, смърт, самоубийства, които основно въздействат върху развитието на децата. Най-често задаваните въпроси от подрастващите там са “Защо сме тук, в училище? За какво ни е ученето, щом и без професия можеш да си богат?”, на които учителите и с най-голямото си усърдие трудно дават задоволителен отговор. Изследователи като J. Nagorian на дейността в тези зони, апелират за спешна работа с подрастващите, за да не се задълбочат необратимо проблемите (18, 18–19), тъй като животът в тези общности подтиква децата да съзряват принудително бързо. За да се намали ефектът на това и да се даде възможно най-много от останалото детство, се прилага своевременна интервенция. Но както отбелязва Мари-Елен Имберт, работеща в ZEP в Монфермей “...нищо не става автоматично. Особено, ако се работи в такава “трудна зона”, не бива да оставаш сам в работата си. Трябва да се опреш на децата, да им дадеш думата. Само така можеш да се противопоставиш на този агресивен свят, на социалните и икономическите трудности” (3, 40).

Освен честите заболявания, децата от бедните квартали отсъстват дълго от училище и поради “забо-

лявания”, дължащи се на липса на внимание и грижи от страна на семейството (22, 31). За тях семейните катастрофи са вече нещо естествено и “банално”. Те не търсят помощ, но се възползват от възможностите, които им се дават да разкажат за своя живот, да обменят своя жизнен опит, защото едно дете, което изживява трудности, може да се задържи в училище само когато се провокира у него активност за училищна работа и чрез мрежата от общуване, предоставена от съвместния живот.

Проблемите в училищата често се обясняват с безработицата на родителите, имиграцията, липсата на средства за обучение. Резултатите от това са насилие, рекет, училищен неуспех, отпадащи ученици, девиантно поведение и т. н. От друга страна, колежът създава необходимите условия и предпоставки за приобщаване (социализация) на тези ученици, въпреки че контактът с родителите е ограничен (16, 18–19). Работата с децата в маргиналните образователни зони се характеризира с лоша дисциплина от страна на децата, недоверие към учителите, непокорство и агресивност. Постоянно се търсят методи и прийоми за работа с тези деца – дали да бъдат наказвани или не, кой да ги наказва и при какви обстоятелства, възпитаване в гражданственост, наказателни мерки и права на учениците (23, 33–34).

Отговорността за създадената комплицирана ситуация се търси как-

то от обществото, така и от семейството и най-накрая от училището. Много от моделите на поведение при подрастващите са заимствани от родителите, а те от своя страна не могат да бъдат полезни за детето, защото, както казва С. Мартин, може ли едно семейство без работа, което прекарва 24 часа вкъщи, депресирано и отчаяно, да изисква от децата си мотивация за учене (21, 27). Затова при работа с деца от такива райони се залага на диалога и се подхожда към индивидуалния маниер на всяко дете за включването му в учебния процес (каквото е например подходът за започване на работа с “Какво ново?” (Имберт, М-Е.). Децата неизслушвани и незачитани вкъщи лесно отварят душата си и споделят за “вчерашното ежедневие” или за “снощните” домашни проблеми в училище и така всеки ден те търсят поне някой да ги чуе и зачете.

В държава като **Сингапур** под егидата на международни организации се създават **центрове за работа с бедни деца и техните семейства**. Една от организациите, работеща в тази посока е **Children's Society**. Тя работи под мотото: “Ние вярваме, че децата са нашата надежда за бъдещето. Ресурсите и усилията, които вложим в децата, ще оформят бъдещето на обществото ни” (28, 1).

Като организация, грижеща се за благополучието на всички раси, религии и убеждения, тя защитава физическото, емоционалното и ум-

ственото благосъстояние на децата, и най-вече на тези, които са по-малко привилегирани и съответно изложени на по-голям риск. Представителите ѝ се стремят да подобрят състоянието им, да предотвратят пренебрежителното отношение и болестите. Съблюдават се принципите на добро отношение към подрастващите и щастлив живот на семейството, като се борят за хуманно законодателство в интерес на децата.

Организацията има центрове на различни места в страната, като предлага услуги в зависимост от нуждите. Сформирани са Семейни центрове, Центрове за грижа, Център за развитие на младежите, Център за развитие на общността, “Конвалесцентен” дом за възстановяване и грижа за децата. Главно доброволци се грижат за подрастващите в Сингапур. Учредени са пет подкомитета, които работят с персонала за събиране на фондове, организиране на социалната работа, по проблемите за малтретирането и пренебрежителната грижа към детето, съдействат дейността на Информационен и Конвалесцентен дом. Този персонал се оглавява от изпълнителен директор. Девизът на организацията “Грижа за децата” възплачва вида на основната дейност в нея – **убеждаване на децата в силата и възможностите им и мотивиране в борба за по-добър живот** (28).

В **Гватемала** например реализират дейността си различни органи-

зации, една от които е **Escuela da la Calle** (EDELAC). Организацията работи с три групи деца, нуждаещи се от специфична помощ, които при определени обстоятелства могат да преминават от една група в друга. На децата се осигурява финансова и социална подкрепа, зависеща от техните индивидуални потребности.

Първата група това са уличните деца – малтретирани или пренебрегвани в домовете си и вследствие на това избягали на улицата или изоставени там от родители или роднини. Рисковете на улицата – наркотици, физическо или сексуално насилие – ги принуждават да проституират или да работят неподходяща за възрастта им работа. Много от тях се пристрастяват към “лепилата” или към други медикаменти и се оказват неспособни да се върнат вкъщи. Тези деца не могат лесно да се приобщят към структурата на груповия дом, защото когато едно дете прекара повече време на улицата, то изживява по-дълбоки емоционални и поведенчески проблеми. За тях се осигуряват своевременно хранителни продукти. Настаняват се в подходящо време и на необходимото място за образване и обучение в определена работа. Организацията се грижи за нуждите, свързани със здравето им – осигуряване на облекло, обувки, хигиенни средства и други.

Втората група, с която работи организацията, са друг тип улични деца – някога живели на улицата, про-

сили, дишали лепило, но рехабилитирани. Те или са върнати в домовете си, или са настанени в чужди семейства, където живеят като здрави подрастващи. Вече не вземат наркотици, посещават училище и се адаптират към живота в семейната среда. Но те също се нуждаят от повече инициативи, от индивидуално внимание в училище и семейството, за да живеят с любов и дисциплина. Организацията осигурява месечна стипендия за семейства, които се грижат за такива деца, покриват повечето разходи за всички деца, грижат се също за здравето и образованието им. Семействата и/или децата се посещават най-малко три пъти в месеца от психиатър или социален работник за съблюдаване на техния продължителен прогрес и обсъждане на някои тревоги. Организира се част от свободното време на подрастващите, за да се поддържа приятелството сред тях.

Третата група са деца от 7 до 15 г., изложени на риска да излязат на улицата, живеещи със семействата си, но с вътрешно-семеини проблеми като разбити семейства, алкохолизъм при родителите, малтретирани на подрастващите или пренебрежение към тях. Всичко това може да ги накара да излязат на улицата или да бъдат отхвърлени от своите семейства (25).

В САЩ федералното правителство подпомага финансово бедните семейства да осъществят грижата за

децата си чрез Head Start и Early Start (ранен старт). Създава обширни програми за бедни деца от 1 до 5 г., осигурява и фондове, за да се повиши качеството на детската грижа, апробира нови програми за бедни деца в училищна възраст. Правителството работи имплицитно с щатските и местните правителства, частните и държавни организации за осигуряване и подпомагане на децата в бедност. Детската грижа и организацията за отпускане на помощи (CCR&Rs) осигуряват средства на щати да спонсорират нискодоходни работещи семейства, като помощ за техните деца.

Програмата Head Start започва да действа през 1965 г., като обширна програма за развитие на децата с цел да подпомага подрастващите и семейства им. Оттогава тя е осигурила около 18 мил. деца и техните семейства с достъп до образование, здравна грижа, социално обслужване, храна, както и деца, нуждаещи се от специални грижи. Днес програмата насочва усилията си към деца, чиито семейства са под линията на бедността (\$13 800 годишно за семейство от трима члена) и към деца, получаващи държавна помощ и още не са на училище (24).

В Америка е създаден **Национален център за деца в бедност** от 1989 г. (National Center for Children in Poverty – NCCP). Основна негова цел е да идентифицира и подобри стратегиите, намаляващи броя на малките

деца, които живеят в бедност в САЩ, като с това се увеличат шансовете за по-добър живот. Обект на дейността са деца до шестгодишна възраст. Центърът изнася пред общността демографски статистики за детската бедност и резултати от изследователската работа за влиянието на бедността върху децата, техните семейства и общността, в която живеят. Проектира и ръководи дейността с тези деца и техните семейства, като също обучава по работа в нея. Информира за нуждата от ранна детска грижа и образование. Актуализира подкрепата от правителството и частни организации, уведомява за работата на детски адвокати. Организира публични и частни групи за коментар ефективността на текущи и потенциални стратегии за работа с бедните деца, техните семейства и общности. Лобира сред политици и местни лидери за облекчаване на последиците от детската бедност.

Друг вид помощ за семейства в САЩ е работа по **програмата “HOMEBUILDERS”**. Основното, на което се залага в нея е, че хората могат да се променят, дори и в най-лошите положения те могат да се справят с “необяснима вътрешна сила и способност за положителни прояви”. Програмата съблюдава няколко принципа. Първият е, че за децата е най-важно да израснат и се възпитават в собствените им семейства. Най-доброто за семействата е да се научат сами да се справят с проблемите

си. Предлагат им се нови начини за поведение и действие в средата, контрол на емоциите и пътища за осигуряване на основните нужди за децата. “HOMEBUILDERS не лекува всичко и всички”, резултатът от съвместната дейност е най-малко по-добър личностен статус от преди. **Програмата основно залага на вярата във важността на семейството** (6, 63–67).

Други проекти, фокусиращи върху проблема “бедност” в САЩ са “**Kith and Kin Child Care**” – гледане на деца на работещи родители от съседи, приятели, други семейства и т. н., като по този начин се помага на нискодоходните семейства да се превърнат в работна сила. Работи се и в посока на защита от “новите заболявания” – насилие, емоционални и поведенчески депресии, малтретирание. Развиват се програми за рабо-

та с деца и семейства, които са застрашени от стрес или го изживяват. Центърът комуникира и организира мащабна дейност в полза на бедните деца, изследва и обществените отношения към тях и нагласата на хората да сътрудничат за справяне с проблема (24).

Анализът на съвременните измерения, характера и степента на развитие на бедността в световните региони очертава обобщения извод, че отраженията на бедността зависят от силата и продължителността на проявлението ѝ, от спецификата на района в който се развива, от политическата структура и икономиката на дадената страна, както и от ефективността на подходите, съдействащи за нейното предотвратяване или преодоляване.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Виджиланте, Ан.* Трябва да изкорените вродения песимизъм. Дневен труд, бр. 281, 16. X. 2000.
2. *Георгиева, Б.* Конфликтите в сферата на социалната политика. УИ "Св. Кл. Охридски", С., 1997.
3. *Имберт, М.–Е.* Институционалната педагогика в приоритетните образователни зони (Франция). Компас, 1997, № 1, с. 39–40.
4. Минимални средства необходими за оцеляване: съдържание, структура, цели. Разработване на норми и стандарти за социално подпомагане. Методики и подходи, използвани в ЕС – семинар, Consensus Programme \ Phare, февруари, 1998.
5. *Ортега и Гасет, Х.* Човекът и хората. Наука и изк., С., 1999.
6. Програмата HOMEBUILDERS – помощ за семействата. Компас, 1993, № 3–4, с. 63–67.
7. Социална защита на бедните, безработните и потребителите при прехода към пазарна икономика: [изследване] Отг. ред. Р. Гочева, К. Стоянова, С., БАН, 1994.
8. Социална стратификация и неравенство. Под ред. Н. Тилкиджиев. ИК "M&M", С., 1998.
9. Социално-икономическо развитие на Р България през периода 1990-1994 година. НСИ, С., 1995.
10. *Тилак, Дж.* Образованието и безработицата в Индия. Компас, 1994, № 2, с. 41–45.
11. *Филева, М.* Социално-икономически параметри на съвременното българско семейство. Проблеми на труда, 1998, № 7, с. 3–25.
12. Фокус върху младите. Куриер на Юнеско, юли, 1985, с. 20–24.
13. *Цветарски, С.* Докладите на Международния център за развитие на детето към Уницеф. Статистика, 1995, № 4, с. 69 - 77.
14. *Шамбаз, К.* Бедност в странам ЕС. Социални и гуманитарни науки, 1999, № 2, с. 179–181.
15. *Шнайдер, Б.* Скандал и срам: Бедност и изостаналост в края на XX век: Доклад на Римския клуб. УИ "Стопанство", С., 1996.
16. *Cousin, O.* Deux colleges face aux difficulte de la "lanliene". Cahiers pedagogiques, 1999, Supplement, № 5, p. 18 - 19.
17. Ghetto on tremplin. Le Monde de l'educattion, 2000, № 278, p. 23 - 43.
18. *Hagopian, J.* Au moins ne pas amplifier les problemes. Cahiers pedagogiques, 1998, № 366, p. 18–19.
19. *Holzer, H.* Black employment problems: New evidence, old questions. Journal of Policy Analysis and Management, Fall, 1994.
20. *Human Development.* Report 1995, New York / Oxford University Press, 1995.
21. *Martin, C.* Retablir in carte de vie. Le Monde de l'education, 1999, № 267, p. 27.
22. *Sotinel, O.* L'exclusion deu a un manque de soin. Cahiers pedagogiques, 1998, № 366, p. 31.

23. *Verhoeven, M.* De la discipline a la citoyennete? Cahiers pedagogiques, 1998, № 366, p. 33 - 34.
24. <http://cpcnet.columbia.edu/dept/neccp/progsum.html#MissionStatement>
25. <http://members.aol.com/xela98/target.html>
26. http://sg.dailynews.yahoo.com/head...poverty_UN_conference_agrees.html
27. <http://www.campaign2000.ca/national.htm>
28. <http://www.childrensociety.org.sg/about.htm>
29. <http://www.futureofchildren.org/cap/index.htm>
30. <http://www.ssc.wisc.edu/irp/faqs/faq3.htm>
31. <http://www.ssc.wisc.edu/irp/faqs/faq3tabs/povtab98two.htm>
32. [wysiwyg://79/http://tveducation:tripod.com/](http://79/http://tveducation:tripod.com/)

SOCIO-PEDAGOGIC ASPECTS OF THE PROBLEM “POVERTY”

ROZALIA KUZMANOVA

Summary

In this article the contemporary situation of the problem “Poverty” in the world is revealed. Its character and particularity, as well as the degree of its manifestation of poverty in them are depicted here. The activities of some poor children and families assistance systems worldwide are clarified. The efficiency and effect of organized assistance activities in the system are underlined.